

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת תצוה- שבת זכור, תשס"ב
מספר 433מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

משה רבנו וז' באדר

א. נהוג לומר שמשה רבנו נולד ונפטר בז' באדר והרבה מנהגים מתייחסים לתאריך זה. המקור לכך הוא במסכת קידושין (לח, ע"א):

...מנין שבשבעה באדר מת שנאמר (דב' לד, ה-ח) 'וימת שם משה עבד ה'' וכתוב 'ויבכו בני ישראל את משה בערב מואב שלשים יום' (שם) וכתוב 'ויהי אחרי מות משה עבד ה'' (יה' א, א) וכתוב 'משה עבדי מת ועתה קום עברי', וכתוב (שם יא) 'עברו בקרב המחנה וצוו את העם לאמר הכינו לכם צידה כי בעוד שלשת ימים אתם עברים את הירדן' וכתוב (שם ד, יט) 'והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון'; צא מהן שלשים ושלושה ימים למפרע, הא למדת שבשבעה באדר מת משה.

רש"י מסביר:

שלשים יום עמדו בערבות מואב לבכי, ומשנצטווה יהושע להסיען הכינו להם צדה לדרך ג' ימים ובשלישי עברו את הירדן כדכתיב: 'בעוד שלשת ימים', וכתוב 'בעשור לחדש הראשון'; צא שלשים ושלושה למפרע והן: עשרה דניסן ועשרים וג' דאדר למפרע והוא שבעה באדר, ו' ימים עברו ממנו ועשרים ושלושה הרי כ"ט שאדר חסר הוא.

מתוך זה נובע שיום מיתתו של משה היה בחודש אדר הסמוך לחודש ניסן. במילים אחרות, או שאותה שנה הייתה שנה פשוטה, או שהייתה מעוברת, ומשה נפטר באדר ב'.

לגבי יום לידתו של משה רבינו, ממשיכה הגמרא:

...ומנין שבשבעה באדר נולד משה שנאמר (דב' לא, ב) 'ויאמר אליהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, לא אוכל עוד לצאת ולבא', שאין ת"ל היום, מה ת"ל היום? מלמד שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום מחדש לחדש שנאמר (שם כג, כו) 'את מספר ימיך אמלא'.

מדרש רבה בתחילת ספר שמות (פ' כ"ד) דן אף הוא בעניין זה:

רבי חנינא בר פפא אמר אותו היום (=של השלכת והצלת משה) עשרים ואחד בניסן היה. אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבון העולמים מי שעתיד לומר שירה על הים ביום זה, ילקה במים ביום זה? אמר רבי אחא בר חנינא אותו היום ששה בסיון היה. אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: מי שעתיד לקבל תורה מהר סיני ביום זה, ילקה ביום זה? איתיבון (=השיבו) בשבעה באדר נולד משה. על דעתה דמאן דאמר בששה בסיון נשלך ליאור ניחא, שמשבעה באדר עד ששה בסיון יש שלשה חדשים שנטמן, אלא למאן דאמר בעשרים ואחד בניסן לא ניחא ולית תברא (=ואין זו קושיא שוברת כי ניתן לומר) אותה שנה מעוברת היתה, רבו של ראשון ורבו של אחרון וחדש האמצעי שלם חשב להו תלתא ירחי.

לפי המסורת נולד משה בשנת 2,369 לבריאה. אם נשליך את חוקי הלוח העברי הקבוע לזמנו של משה, כאילו היה נהוג אז, יתקבל ששנת 2,369 הייתה שנה פשוטה (של 12 חודשים).¹ אולם שנת פטירתו של משה היא 2,489 לבריאה, ועפ"י החישוב² הייתה זו שנה מעוברת. לכן, לפי המקורות שהבאנו, ניתן להסיק כי משה רבנו נפטר באדר ב'.

ב. ישנה מחלוקת לגבי היום בשבוע בו נפטר משה רבנו.

¹ החשבון נעשה ע"י חלוקת מספר זה ב-19. מתקבלת שארית השווה ל-13.

² מספר זה מתחלק ב-19 ללא שארית.

בכתבי רב שר שלום גאון מובא שמשנה נפטר בשבת אחה"צ, ולכן אומרים צידוק הדין בשבת במנחה ("צדקתך צדק"). עניין זה מוזכר בזוהר (פרשת תרומה ס' תקמ"ח): "משה אסתלק מעולמא בהוא שעתא דצלותא דמנחה דשבת. בשעתא דעת רצון אשתכח".

הזוהר קושר את שלושת הפסוקים של 'צדקתך צדק' לשלושה שנפטרו במנחה בשבת: יוסף הצדיק, משה רבנו ודוד המלך. הזוהר מדגיש גם שכשנפטר משה רבנו ננעלו שערי תורה, נגנזו אורות התורה ונחשך אור השמש בצהרים.

לעומת דעה זו, סוברים הרבה ראשונים שמשנה רבנו נפטר ביום ששי אחה"צ, ולא בשבת. כך כותבים התוספות במסכת מנחות (ל, ע"א):

מה שנוהגים לומר צידוק הדין בשבת במנחה פירש רב שר שלום גאון על שנפטר משה רבנו באותה שעה, וקשה. דהא כתיב 'בן מאה ועשרים שנה אנכי היום' ודרשינן היום מלאו ימי ושנותי, ואם בשבת מת א"כ כתב "היום" בערב שבת, ויש לתמוה שכתב על העתיד. ועוד קשה דבסדר עולם משמע דבשבעה באדר מת משה בו - ערב שבת היה, דקתני ואחר הפסח בעשרים ושנים סבבו את העיר כל אנשי המלחמה הקף פעם אחת ויהי ביום השביעי וישכימו בבוקר וגו'. רבי יוסי אומר יום שבת היה והשתא משהתחילו לסבב לו בכ"ב בניסן. א"כ יום שביעי שהיה שבת כ"ח בניסן היה, ומדכ"ח שבת **שבעה באדר ערב שבת**.

וכן כותב רבינו מרדכי בר הלל אשכנזי בספרו המרדכי על מסכת פסחים (דף ל"ז), ומוסיף על הכתוב בתוספות: ועוד דקאמר בספרי, ביום שנפטר מרע"ה כתב י"ג ספרי תורה אחד לכל שבט ושבת ואחד שהיה מונח בארון ואם היה שבת היאך היה כותב?

דעה זו מתאימה יותר ללוח העברי הקבוע שלנו, שלפיו ז' באדר לעולם לא יחול בשבת - לא בשנה פשוטה וגם לא באדר א' ובאדר ב' שבשנה מעוברת. אציין גם כי ז' באדר בשנה פשוטה וז' באדר ב' בשנה מעוברת, חל כמו יום רביעי של סוכות (שבשנה לאחרי), ואולי העניין קשור למנהג החסידים שיום רביעי של סוכות הוא האושפזין של משה רבנו.

ג. אצל הראשונים ישנה גם מחלוקת באשר לחשיבותם של חודשי אדר א' וב' בשנה מעוברת - מהו החודש העיקרי ומהו החודש שמוסיפים? יש לשאלה זו כמה השלכות הלכתיות.

פרשת ז' באדר מהווה אולי הוכחה לכך שאדר שני הוא החודש העיקרי. אכן, משה נולד בחודש אדר בשנה פשוטה, ונפטר באדר ב' בשנה מעוברת, ועל הפסוק "בן מאה ועשרים שנה אנכי היום" (דב' לא, ב), הוסיף רש"י: "היום מלאו ימי ושנותי" (מסכת מגילה יג, ע"ב). כלומר, מילוי הימים הוא רק באדר ב', ולא באדר א'. מבחינה אסטרונומית, גישה זו מתקבלת על הדעת, מפני שמילוי שנה מתייחס לשנה השמשית (בת 365 1/4 ימים), ותוספת חודש (עיבור שנה) נועדה להתאים את החודשים לשנה. גם בעלי מחשבה החשיבו את האדר השני כעיקר. אסתפק באזכור רבי צדוק מלובלין (ליקוטי מאמרים עמ' 194): "וכאן דהשבח הוא הסמיכות והחיבור לניסן, הב' הוא המשובח". ובהמשך: "זה יצא ראשון כעין קליפה הקודמת לפרי".

גם מבנה הלוח העברי מראה שחודש אדר המקורי הוא השני: חודש אדר צריך להיות בן 29 ימים, ובשנה מעוברת - באדר א' יש 30 ימים, ואילו באדר ב' יש 29 ימים.

ד. בעל הלכות גדולות כותב שיש להתענות בימים שאירעו בהם צרות לאבותינו, וביניהם הוא מזכיר את התאריך ז' באדר כיום פטירת משה רבנו. החל מהטור, דבר זה מובא להלכה אצל כל הפוסקים כמעט (למשל שולחן ערוך אורח חיים, סימן תק"פ), והוא נקרא "תענית צדיקים". אך מה קורה כאשר השנה מעוברת? רוב הפוסקים האחרונים נוטים להורות שיש להתענות דווקא באדר הראשון ולא באדר השני (עיין למשל משנה ברורה ס"ק ט"ו). כנראה שהמקור הקדמוני לזה מופיע במהרי"ל (סימן ל"א):

אם מת לו אב או אם באדר ונתעברה השנה, השיב מהרי"ל דמנהג להתענות **באדר ראשון**. וראיה מפטירת משה רבנו ע"ה דאותו יום נהוג בעלמא **באדר הראשון**, ופטירתו סמוך לניסן כדמוכח ספ"ק דקידושין.

בחור"ל נהוג היום להתענות באדר א', ובארץ ישראל המנהג להתענות בז' באדר ב' (ראה לוח "דבר בעתו" המביא את כל המנהגים). אך אם אכן אדר ב' הוא העיקר ומשה רבנו נפטר באדר ב', מדוע נהגו בחור"ל להתענות באדר הראשון?

ניתן לענות לשאלה זו לפי הכלל שאין מעבירים על המצוות (משנה ברורה ס' תקס"ח ס"ק מא), ואנו מתענים על 300 ההלכות שנשתכחו בעת פטירתו של משה רבנו. ומדוע בארץ ישראל מתענים דווקא באדר ב'? אמנם האדר השני הוא העיקר אבל מדוע אין הולכים לפי הכלל "אין מעבירים על המצוות"? לא מצאתי התייחסות לשאלה זו, אבל ניתן אולי להסביר כך: אחת הסיבות לתענית זו היא שמשנה רבנו לא נכנס לארץ ישראל. מאז שמשנה נולד, הייתה תקווה לגאולה שלא התממשה לגמרי. ולכן, דווקא בארץ ישראל מחכים ככל האפשר לפני שמתענים, עד לחודש אדר הסמוך לחודש הגאולה (ניסן), מתוך ציפייה לגאולה שלמה.

פרופ' עלי מרצבך

המחלקה למתמטיקה